

Straatgenoten

Ter nagedachtenis van Gerard, Klaartje en Benjamin van der Hal

Voor de Lothar Kreysigs van deze wereld

Straatgenoten

Een drieluik over de maat der dingen

DICK DE MILDT

Hilversum
Verloren
2018

Deze uitgave kwam tot stand met financiële ondersteuning van de Stichting voor wetenschappelijk onderzoek van nationaal-socialistische misdrijven, Amsterdam.

Illustratie op het omslag: Het omslag toont een foto uit de collectie van Nico Jesse uit het Nederlands Fotomuseum. Het is een opname uit 1942, gemaakt vanuit de Händelstraat in de Utrechtse wijk Oog in Al, met uitzicht op de Petrarcalaan.

ISBN 978-90-8704-711-5

© 2018 Dick de Mildt & Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Opmaak Rombus, Hilversum
Omslagontwerp Frederike Bouten, Utrecht
Druk Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoudsopgave

Voorwoord	7
1 Een beknopte geschiedenis van de gemankeerde voorzienigheid	12
1 Petrarcalaan (I)	12
2 De vijfdaagse veldtocht	14
3 Petrarcalaan (II)	24
4 'Jud ist Jud, ob mit, oder ohne Beine'	28
5 Het kindertransport	32
6 De bestemming	36
2 Het gesluierde beeld	47
1 De elektriciteit van het ongerijmde	48
2 De logica van het kwaad	53
3 De Laocoön in Neurenberg	59
4 Het carrousel van de willekeur	64
5 De conformisten van de (on)rechtsstaat	71
6 'Zeig' dich mit deinem Hund, und ich sage dir, was du bist'	81
Excurs: Die Automatik des Bösen	86
1 Pars pro toto: Franz Stangl	86
2 'Der Herrgott kennt mich'	88
3 De route naar het kwaad	90
3.1 De Oostenrijkse proloog	90
3.2 Hartheim en verder	96
4 Dichtung und Wahrheit	98
4.1 Overmacht	100
4.2 Stangls zelfbeeld	108
4.3 Het onrechtsbewustzijn	111

3 In Palmströms ban	115
1 Een magisch rendez-vous	115
2 Het burgerlijk primaat	118
3 'Weil nicht sein kann, was nicht sein darf' (I)	122
4 'Weil nicht sein kann, was nicht sein darf' (II)	128
5 De gekwetste Narcissus	132
Naschrift: De maat der dingen	135
Noten	137
Bronnen en literatuur	156
Register	165

Voorwoord

Wat is de mens? De mens is een twee-benig dier van een specifieke bio-chemische samenstelling. Die samenstelling bepaalt al onze fysieke en mentale eigenschappen. Geen mens heeft eigenschappen van zichzelf; hij kan alleen maar eigenschappen van de soort hebben. Je hoeft maar van één lid van die soort vast te stellen dat het kan springen en je weet dat de hele soort kan springen. De één zal een beetje hoger springen dan de ander, maar wat de hele soort niet kan, kan ook het individu niet. Je hoeft niet elk lid van de menselijke soort na te lopen om vast te kunnen stellen dat geen ervan kan vliegen. En het individu heeft geen enkele eigenschap die niet ook de eigenschap van de soort is. ... Als we denken in een menselijk individu een vermogen aan te kunnen treffen dat niet door iedereen wordt gedeeld, dan geloven we in bovennatuurlijke processen. We zouden dan aannemen dat individuen kunnen lenen van een andere bank dan die waar het biologische kapitaal van de mensheid ligt opgeslagen.

M.S. Arnoni, *Het exemplaar van een soort*

Het was een toevallige kennismaking, die met mijn straatgenoot, zo'n halve eeuw na zijn dood. Zij kwam tot stand door lezing van zijn brief. Of beter gezegd: door nalezing ervan, want met de inhoud was ik al wel geruime tijd vertrouwd. Maar nooit eerder had ik gelet op het adres van zijn auteur. Toen mijn oog er uiteindelijk op viel bleek het slechts enkele honderden meters verwijderd van het mijne. Die plotse gewaarwording van zijn 'nabijheid' bracht me als bij toverslag in zijn ban. Als een splinter onder een nagel nestelde mijn straatgenoot zich in mijn bewustzijn om er niet meer uit te verdwijnen. Bij herhaling probeerde ik hem uit te bannen, maar telkens opnieuw keerde zijn postume appèl op mijn aandacht terug. En hoezeer ik me ook de onzinnigheid voorhield van een fixatie op iemand met wie ik niets meer gemeen had dan de toevallige, en bovendien ook nog eens ongelijktijdige bewoning van dezelfde straat, het mocht niet baten. Ik slaagde er niet in hem af te schudden, onze kennismaking bleek onuitwisbaar.

En dus bezweek ik na lang aarzelen voor de hardnekkige opdringerigheid van mijn straatgenoot en besloot op zoek te gaan naar zijn verhaal. Dat bleek niet mee te vallen, want veel meer dan de brief leek hij niet te hebben nagelaten. Het was een karig uitgangspunt voor de optekening van zijn levensloop en dat is het verhaal van mijn straatgenoot dan ook niet geworden. Want verder dan aan de uiterste contou-

ren van zijn bestaan heb ik niet kunnen geraken. Niettemin boden de overgebleven fragmenten van dat bestaan mij voldoende aanknopingspunten om in elk geval de voornaamste van zijn lotgevallen in kaart te brengen.

Zijn die lotgevallen voor anderen dan mijzelf nu ook de moeite van de kennisneming waard? Wellicht vanwege het feit dat mijn straatgenoot voor hetzelfde geld de uwe had kunnen zijn. Maar ter vermijding van al te hooggespannen verwachtingen zij hier toch alvast benadrukt dat het belang van mijn straatgenoots verhaal zeker niet schuilt in zijn uitzonderlijke persoonlijkheid. Die betrof namelijk een handelaar in scheepsartikelen wiens leven zich met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid in weinig opzienbarends zou hebben onderscheiden wanneer men het zijn ongemoeide gang zou hebben gelaten. Dat liet 'men' het weliswaar niet, waardoor het een dramatische en zelfs fatale wending nam, maar dat lot deelde hij weer met ontelbaren, in binnen- en buitenland. En hun geschiedenis is de meesten van u in grote lijnen al wel bekend, of mag dat ten minste verondersteld worden te zijn. Aan die grote lijnen voegen de lotgevallen van mijn straatgenoot niets toe, noch doen zij er overigens iets aan af. En wanneer er dus voor het in herinnering roepen van die lotgevallen al een objectieve reden bedacht moet worden dan ligt die in de invulling van niets meer dan een kleine witte vlek in het grote verhaal van die geschiedenis. Dat is een bescheiden rechtvaardiging, maar een legitieme, zo dunkt me.

Dit boek gaat echter over aanzienlijk meer dan alleen maar het verhaal van mijn straatgenoot, dat er feitelijk 'slechts' de aan- en inleiding tot vormt. Want in het kielzog ervan handelt het namelijk toch vooral over hen die hem naar het leven stonden. En ook hen zou men met recht wel kunnen aanduiden als 'straatgenoten', al worden wij aan die associatie slechts met begrijpelijke tegenzin herinnerd. Over die associatie en ook over die tegenzin, ten slotte, gaan de beide overige delen van dit drieluik over de maat der dingen.

Ik noemde de ontmoeting met mijn straatgenoot zo-even toevallig. Dat is juist, maar niet helemaal volledig. Want die ontmoeting zou nooit zo'n indruk op me hebben gemaakt wanneer mijn straatgenoot niet regelrecht leek 'weggelopen' uit een geschiedenis die mij sinds jaar en dag na aan het hart ligt en die mij ooit door mijn vader werd aangereikt. Het waren zijn verhalen die me inwijdden in de gewelddadige wereld die aan mij voorafging. 'Zijn oorlog' werd echter al snel ook de mijne, want mijn vaders verhalen erover vormden een erfenis die voor mij onweersstaanbaar bleek. Wanneer ik nu, ongeveer een halve eeuw nadat zij voor het eerst tot mij doordrongen, voor mijn ruimschoots bovengemiddelde betrokkenheid op die erfenis een verklaring zou moeten verzinnen, dan ligt die zonder twijfel in haar verwarrende raadselachtigheid; een raadselachtigheid die mijn vaders verhalen, naast een verontrustende ondertoon ook een onbedwingbare aantrekkingskracht gaven.

Enerzijds sloten zij naadloos aan bij de verhalen van de jeugdboekenschrijvers die

ik, zoals zovele van mijn leeftijdgenootjes destijds, verslond. Het waren de verhalen van Klaas Norel en Anne de Vries die de 'goede oorlog' tegen het grote Duitse kwaad tot één groots en meeslepend patriottisch avontuur maakten. In die zin ook ademden ze een atmosfeer die samenviel met de jaarlijks terugkerende en met uitbundig vlagvertoon en oranje versierselen omgeven herdenkings- en bevrijdingsfestiviteiten van mijn jeugd. Maar aan de andere kant bevatten die verhalen toch ook een aantal voor mij uiterst ondoorzichtige aspecten; elementen waarvan ik me weliswaar vaag het uitzonderlijke gewicht realiseerde, maar die toch aan mijn jeugdige bevattingvermogen grotendeels ontglipten en juist daardoor tot een bron van fascinatie werden. Het was een ervaring die zich jaren later zou herhalen bij mijn eerste kennismaking met Albert Camus' verhandeling over het absurde, *Le Mythe de Sisyphe*: ik voelde dat mij hier iets van buitengewoon belang werd aangereikt, maar begrijpen kon ik het allemaal nog niet echt. En net als bij de oorlogsverhalen van mijn vader raakte ik in de ban van dat ongrijpbare, dat zich nog buiten het bereik van mijn bevattingvermogen bevond maar dat ik per se wilde leren kennen.

Die parallele ervaring was geen toeval, want de ongerijmdheid die Camus mij voorhield was niet anders dan waarop ik eerder was gestuit in de belevenissen van mijn vader. In het bijzonder gold dat de extreme indrukken die hij gedurende de oorlogsjaren als jongvolwassene had moeten ondergaan in de – destijds Duitse – strafgevangenis van Le Bordiot, nabij de Franse stad Bourges. Als klein jochie (mee)-luisterend naar wat hij over dat gedwongen verblijf vertelde, probeerde ik mij uit alle macht een voorstelling te maken hoe het voor zijn celgenoten geweest moest zijn om hun doodvonnis te vernemen en bij hun kameraden weggehaald en geëxecuteerd te worden. En niet in de laatste plaats probeerde ik mij natuurlijk voor te stellen welke uitwerking dat alles op mijn vader – die mogelijk eenzelfde lot wachtte – moet hebben gehad. Zo, bijvoorbeeld, in het geval van de Franse jongen van achttien jaar oud die men bij een razzia uit de trein haalde omdat in zijn jaszak een geweerpatroon was aangetroffen. Hij werd overgedragen aan de Gestapo en keerde na zijn herhaalde verhoren steeds weer zwaar mishandeld en volkomen ontredderd in de cel terug, waar zijn celgenoten hem zo goed en zo kwaad mogelijk trachtten bij te staan. Bijna een halve eeuw later noteerde mijn vader in zijn herinneringen over hem: 'Korte tijd later werd hij wederom weggehaald en wij hebben diezelfde dag vernomen dat hij was geëxecuteerd. Nog zie ik hem achterom kijken met die wanhopige blik in zijn ogen toen hij ons verliet. We waren er een tijd diep van onder de indruk. De jongste van ons ..., een kind nog bijna.' Of bij de onnozele arbeider van de kruitfabriek die wat stikstof had meegesmokkeld om zijn moestuin te bemesten, maar in plaats daarvan gearresteerd en ter dood veroordeeld werd omdat de Duitsers hem aanzagen voor een terrorist die met explosieven in de weer was: 'Op een goede morgen werd hij bij ons weggehaald. Het drong eigenlijk niet eens goed tot hem

door, vermoedden wij. De jongen had zich nog nooit met ondergrondse activiteiten bezig gehouden. Hij liet een vrouw en een kindje achter ...'. Of, ten slotte, ook wel bij de invalide en zwaar zieke en wanhopige Joodse man, die tijdens een zondagmiddagwandeling met vrouw en kind van straat was geplukt vanwege zijn valse identiteitspapieren en die eveneens na verloop van tijd werd 'weggehaald'.

Het luisteren naar en piekeren over dit soort verhalen deed bij mij voor het eerst een vaag, maar indringend besef ontluiken van datgene waar ik vervolgens door gebeseerd zou raken: de absurde kanten van mijn vaders oorlog. Nu leenden ook de omstandigheden waaronder ik opgroeide zich bij uitstek voor de ontwikkeling van die obsessie. Want mijn jeugdjaren gingen gepaard met reeksen van strafprocessen die precies die absurditeit tot onderwerp hadden en die haar tot in detail documenteerden.¹ Zo vonden er gedurende de eerste vijftien jaar van mijn bestaan, afgezien van het Israëliësch proces tegen Adolf Eichmann, bij onze oosterburen tientallen grote en opzienbarende processen plaats waar Hitlers meest onvoorstelbare misdrijven prominent op de agenda prijken. Van de meeste van die processen nam ik weliswaar pas (veel) later kennis, maar in samenhang met de talrijke over het thema verschijnende boeken, krantenartikelen en publieke debatten bepaalden ze toch in hoge mate de tijdgeest van mijn jeugdjaren en zorgden er zo voor dat 'de oorlog' zich nooit ver buiten mijn aandachtsveld kon verwijderen.

Een krachtige impuls ontving mijn belangstelling voor dat bijzondere verleden door de aankoop, zo rond mijn negentiende jaar, van de Nederlandse vertaling van Eugen Kogons klassieke studie uit 1946 over het Duitse concentratiekampstelsel, *Der SS-Staat*. Kogons boek, het allereerste in zijn soort, bevatte een catalogus van de duizelingwekkende wreedheden die in de kampen hadden plaats gevonden. Daaronder was er een in het bijzonder die op mijn netvlies bleef hangen. Het ging daarbij om een voorval dat zich in het voorjaar van 1944 afspeelde in een Pools-Joods arbeidscommando van het bij Weimar gelegen concentratiekamp Buchenwald; het kamp waar Kogon zelf ook jarenlang gevangen had gezeten. De SS-opzichter van het betreffende commando, die een tweetal Joodse gevangenen wilde bestraffen omdat ze niet hard genoeg zouden werken, gaf een Poolse medegevangene de opdracht de twee levend te begraven. De Pool weigerde en werd op bevel van de opzichter op zijn beurt vervolgens door de beide doodsbanige Joodse gevangenen ingegraven. Toen alleen zijn hoofd nog boven de aarde uitstak, beval de SS'er de man weer uit te graven. Opnieuw volgde nu het oorspronkelijke bevel aan de Pool, die ditmaal gehoorzaamde. Nadat het graf gevuld was stampte de SS'er lachend de aarde aan. Vijf minuten later liet hij de twee Joden weer uitgraven; de ene was al dood, de ander gaf nog zwakke tekenen van leven. De SS'er beval vervolgens beiden naar het crematorium af te voeren.²

De reden waarom dit verhaal zo'n indruk op mij maakte bestond niet zozeer uit zijn onmiskenbare gruwelijkheid. Die deelde het immers met talloze soortgelijke en

wie er voor kiest zich met deze thematiek bezig te houden ontkomt er nu eenmaal niet aan. Maar voor mij werd juist dit verhaal de aanleiding tot een vraag die mij verder levenslang is blijven fascineren en die ook de achtergrond van dit boek vormt. Ik vroeg mij namelijk bij het lezen van de betreffende passage uit Kogons boek af waarvan ik hier nu eigenlijk ‘getuige’ was. Hoe moest ik duiden wat slechts zo kort voor mijn geboorte had plaatsgevonden, temidden van een culturomgeving waar de generaties van mijn ouders en grootouders deel van uitmaakten en die ik wezenlijk ook als de mijne herkende? En naarmate ik meer en meer over Hitlers moordzuchtige universum ontdekte werd die vraag uiteraard alleen nog maar klemmender. Want wanneer zijn acteurs tot de soort behoorden waarvan ikzelf een exemplaar was, wat vertelde mij dat dan eigenlijk over de eigenschappen van die soort en, bijgevolg, over mijzelf?

Mijn buitengewone nieuwsgierigheid naar de antwoorden op die vragen leidde ertoe dat ik zo tegen het einde van mijn Leidse geschiedenisstudie, medio jaren tachtig, alle toonaangevende commentaren ter zake – de sensationele en bezonkene, zinnige en onzinnige, doorwrochte en oppervlakkige, plausible en onwaarschijnlijke – wel zo ongeveer gelezen en overdacht had. En wat me daarbij bij herhaling trof was het gebrek aan nuchtere, ‘empirisch-analytische’ belangstelling voor de achtergrond van de criminelen waarop die antwoorden betrekking hadden. In menig boek over het thema viel me bovendien op dat mijn uitgangspunt van de ‘soortgelijkheid’ allerminst als vanzelfsprekend gedeeld werd door de auteurs van die antwoorden, en dat, in tegendeel, de neiging sterk was om de uitzonderlijk misdadige geschiedenis van het ‘Derde Rijk’ toch vooral als een *Sondergeschichte* af te schilderen van acteurs met wie wij niets wezenlijks gemeen hadden en wier achtergronden dan ook geen bijzondere aandacht verdienden. Illustratief wat dat betreft was misschien wel het oordeel van de (ooit) vermaarde psychoanalyticus en voormalig Dachau-gevangene Bruno Bettelheim, die over een poging tot begrip van het gedrag van nazicriminelen ooit opmerkte: ‘there are acts so vile that our task is to reject and prevent them, not to try to understand them ...’.³ Gezien Bettelheims professie alsook zijn eigen overpeinzingen in dit verband leek me dit een merkwaardig standpunt, maar ik moest toch constateren dat het werd gedeeld door niet weinigen die de nazicriminelen afdoende getypeerd achtten door hun gedrag en de verdieping in de verklaring van dat gedrag afwezen.⁴

Het behoeft hier verder geen uitvoerig betoog dat ik die opvatting niet deel; men treft het ruimschoots aan in dit boek. De inspiratie ervoor is, als gezegd, te herleiden tot de verhalen van mijn vader. Maar zij kent zeker ook nog een andere, minstens zo belangrijke inspirator. Het is de overlevende van Auschwitz wiens overtuiging boven dit voorwoord prijkt. In de geest van die overtuiging is ook dit boek over mijn straatgenoten geschreven.

1 Een beknopte geschiedenis van de gemankeerde voorzienigheid

Statistics don't bleed; it is the detail which counts. We are unable to embrace the total process with our awareness; we can only focus on little lumps of reality.

Arthur Koestler, 'On Disbelieving Atrocities', januari 1944

1 Petrarcaan (I)

In de terugblik laat zich eenvoudig vaststellen dat mijn straatgenoot werd geboren op een uiterst onheilspellend ogenblik in de Europese geschiedenis. Zijn verschijnen viel namelijk samen met het tijdstip waarop de berooide Oostenrijkse penseel-artist die zo'n dertig jaar later zijn ondergang zou bewerkstelligen, met een smak in de goot belandde. Die onzachtzinnige kennismaking met het rauwe daklozenbestaan in de zeer koude en natte novembermaand van het jaar 1909 was de start van Adolf Hitlers leerschool in de onderbuik van de Weense samenleving. Het zou een scholing blijken die Europa en ook mijn straatgenoot duur zou komen te staan. Maar op diens geboortedag was dat alles uiteraard nog in nevelen gehuld. Toch was die dag er voor zijn ouders geen van onverdeelde blijdschap. Want de vreugde over de komst van hun eersteling werd op die derde november van het jaar 1909 zwaar overschaduwd door de gelijktijdige zelfmoord van zijn vaders zuster, Alida, zelf nog maar kort daarvoor bevallen van een zoon. Het drama kwam ongetwijfeld hard aan en het zal dan ook geen toeval zijn geweest dat mijn straatgenoot enkele dagen later bij de Rotterdamse burgerlijke stand werd ingeschreven met de voornamen 'Gerard Aleid'.

Gerards ouders, Benjamin en Sophia van der Hal, waren nog niet zo heel lang voor diens geboorte in Rotterdam komen wonen.¹ Beiden waren afkomstig van het platteland van Noordoost Groningen, waar de Van der Hals sinds het begin van de 19de eeuw in het dorpje Usquert en omgeving leefden en als veehandelaren, kooplieden en slagers in hun onderhoud voorzagen. Benjamins vader, Israel van der Hal, was evenals zijn vader voor hem slager en Joods ritueel slachter in Usquert en in het nabijgelegen Warffum. In dit laatste dorpje huwde Israel op 13 augustus 1870 de zeven jaar jongere Henderika van Dam. In een tijdsbestek van amper zeventien jaar

kreeg het paar maar liefst elf kinderen: zeven jongens en vier meisjes, allen geboren te Usquert. Benjamin was de op drie na jongste van het stel. Zijn tien jaar oudere broer, koopman Heiman van der Hal, keerde als eerste uit het gezin het Groningse plattelandsbestaan de rug toe. Kort voor de eeuwwisseling vestigde hij zich met zijn vrouw in Rotterdam als scheepsleverancier. Benjamin zelf volgde tien jaar later het voorbeeld van zijn oudere broer en trouwde op 3 juni 1908 de zuster van diens vrouw. En uit dat huwelijk werd dus ruim een jaar later mijn straatgenoot, Gerard, geboren.

Over Gerards Rotterdamse jeugd is mij verder niets bekend, behalve dan dat hij er op zevenjarige leeftijd een broertje bij kreeg die Richard ging heten. Op 1 augustus 1934 trouwde hij met zijn twee jaar jongere stadsgenote, Klaartje Walg, en een jaar later werd uit dat huwelijk een zontje geboren dat werd vernoemd naar Gerards vader, Benjamin. Kort daarop verhuisde het gezin naar Utrecht waar het ging wonen in de gloednieuwe woonwijk Oog in Al, gelegen tussen het Merwede- en het Amsterdam-Rijnkanaal, nabij de Utrechtse Munt. Aldaar betrok Gerard van der Hal met vrouw en kind een gerieflijke eengezinswoning aan de Petrarcalaan nummer 73. Gezien het feit dat Oog in Al een nieuwbouwwijk voor de wat beter gesitueerde middenklasse was, mag wel worden aangenomen dat mijn straatgenoot omstreeks het midden van de jaren dertig in redelijk goede doen was. Zo op het eerste gezicht leek dan ook niets een gelukkig gezinsleven van het jonge gezin Van der Hal in de weg te staan.

Maar wij weten dus inmiddels beter. Want door een bizarre samenloop van omstandigheden had de Oostenrijkse vagebond het intussen tot Rijkskanselier van de zieltogende Weimarrepubliek gebracht. En in razend tempo begon hij die republiek te ordenen naar zijn Weense inzichten. Tot de voornaamste slachtoffers van die inzichten behoorden, naast de communisten en andere politieke tegenstanders, van meet af aan de Joden. Ook in Nederland bleef het antisemitische offensief van de Duitse nationaalsocialisten uiteraard niet onopgemerkt en dat juist ook mijn straatgenoot kennis nam van de berichtgeving erover ligt wel voor de hand. En wanneer hij daarmee al niet bekend werd door krant en radio, dan kwam het nieuws daarover wel tot hem door zijn uit Duitsland gevluchte straat- en wijkgenoten. Ongetwijfeld vertelden die hem over het bittere lot dat hen had getroffen en over de vooruitzichten voor de achtergebleven Duitse Joden. Die verhalen zullen hun uitwerking op hem ook zeker niet gemist hebben, zo mag men wel vermoeden. Maar dat alles betrof toch de Duitse Joden. En hoe dramatisch en tragisch hun lot ook was, er was toch geen reden om te veronderstellen dat het ook de Nederlandse Joden zou treffen. Zelfs in het geval van een Europese oorlog was het neutrale Nederland immers geen partij. En weliswaar kende ook Nederland zijn Nationaalsocialistische Beweging, en mocht die zich juist in Utrecht, en dan ook nog eens vooral in Van der Hals eigen woonwijk, in een flinke populariteit ver-

heugen – bij de Provinciale Statenverkiezingen van 1935 stemde naar verluidt ruim 18% van de ‘Oog-in-Allers’ op Musserts partij –, maar voor de binnenlandse verhoudingen vormde de NSB niet echt een serieuze bedreiging.² Al te grote zorgen over de toekomst voor zichzelf en zijn gezin zal mijn straatgenoot zich dus nog wel niet gemaakt hebben.

2 De vijfdaagse veldtocht

9 Mei 1940: Elf uur 's avonds ...

Het dorpje Puiflijk (in het ‘Land van Maas en Waal’) ligt in diepe rust verzonken. Plotse-ling echter wordt de stilte verscheurd door het schallen van een hoornsignaal. Op den zolder in de schuur bij Café Mulders wordt één der soldaten wakker en roept: ‘Jongens, er wordt alarm geblazen.’ Allen zijn we ineens klaar wakker en luisteren naar het beangstigende signaal ‘ALARM’. In een wip zijn we uit onze kribben en schieten in de kleeren. Sommigen denken dat het wel weer een oefening zal zijn, maar de meesten voelen het anders aan.

Met Hitlers inval in Polen, op 1 september 1939, begon dat geruststellende perspectief te kantelen. Vanwege de oplopende spanningen had Nederland uit voorzorg enkele dagen eerder zo’n kwart miljoen soldaten onder de wapenen geroepen. Onder hen bevond zich ook de 28-jarige Gerard van der Hal. Met het 1^e bataljon van het 24^e Regiment Infanterie Jagers – alles bij elkaar zo’n 4500 man – werd hij gelegerd nabij het plaatsje Druten, aan de Waal, op zo’n 20 kilometer ten westen van Nijmegen. De daaropvolgende zeven maanden bleef het aan het Westelijke front echter opmerkelijk rustig. Voor de gemobiliseerden werden de lange dagen gevuld met de monotone opeenvolging van exerceren, stellingen bouwen, poetsen en rondhangen, waarbij de peilloze verveling slechts van tijd tot tijd werd afgelost door het felbegeerde verlof naar huis. Maar in de nacht van 9 op 10 mei arriveerde dan toch eindelijk ook de oorlog aan de Nederlandse grens. Over de chaos die daarop volgde schreef Van der Hal een uitvoerig en kleurrijk verslag. Buiten de brief die ik in het voorwoord noemde (en die verderop nog aan de orde zal komen), is dit verslag het enige persoonlijke document van hem dat ik wist te traceren en dat mij enigszins in staat stelt hem ‘te naderen’. En aangezien het bovendien een zeer levendig geschreven rapport is van mijn straatgenoots ‘vijfdaagse veldtocht’, laat ik hem dus hier verder maar het beste zelf aan het woord.

Zwijgend, gejaagd maken we onze uitrustingen in orde. Pakken in den goederenzak de dingen die we denken het meeste noodig te hebben en de rest gaat in de koffertjes. Om één uur 's nachts is het Bataljon marschvaardig. De goederenzakken in een groote verhuiswagen, de koffers en andere bagage en benodigdheden in diverse kleinere vracht-